

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
ILMIY TEXNIK KENGASHINING 5-SONLI MAJLIS BAYONNOMASIDAN
KO'CHIRMA

Chirchiq sh.

11.03.2024 yil

Qatnashdilar: Ilmiy texnik kengashi a'zolari 9 kishi

Kun tartibi: Sh.I.Ibraimov "Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash" nomli monografiyasini nashrga tavsiya etish to'g'risida.

ESHITILDI: X.T.Raxmonova (Ilmiy texnik kengash kotibi)

Sh.I.Ibraimov "Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash" nomli monografiya tayyorlagani, monografiyada plagiat holati mavjud emasligi, mazkur monografiya oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan professor-o'qituvchilar, tayanch doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, hamda talabalar uchun mo'ljallangan. Taqrizchi dotsent J.A.Namozov tomonidan nashrga tavsiya qilingani, kafedra, fakultet kengashi yig'ilishlarida muhokama qilingani hamda nashrga tavsiya etilganligi haqida axborot berdi. Ilmiy texnik kengash raisi o'rinbasari I.G.Tursunov va boshqalar monografiyani nashrga tavsiya qilish taklifini qo'llab-quvvatladi.

SO'ZGA

CHIQQILAR:

QAROR

QILINDI:

1. Universitet Ilmiy texnik kengash kotibi axboroti ma'lumot uchun qabul qilinsin.
2. A Sh.I.Ibraimov "Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash" nomli monografiyasi nashrga tavsiya etilsin.

Rais o'rinbasari

I.G.Tursunov

Kotib

X.T.Raxmonova

Ko'chirma asliga to'g'ri:

Ilmiy texnik kengash kotibi

X.T.Raxmonova

Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

№ 8637-0066-5026-829d-6496-3445-7297
Хужжат яратилинган сана: 2024-05-24
Ариза рақами: 127827175

Хужжат берилган: "MARIFAT NASHRIYOTI" MAS`ULIYATI
SHEKLANGAN JAMIYAT
СТИР: 310168798

Нашрларга китобнинг ISBN халқаро стандарт тартиб рақамини бериш
МАЪЛУМОТНОМАСИ

Ахборот-кутубхона соҳасида давлат хизматлари кўрсатишнинг айрим маъмурий регламентларини тасдиқлаш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 1 май 176 – сонли Қарорига, нашрларнинг чиқиш маълумотларини ГОСТ 7.4-95 “Нашрлар. Чиқиш маълумотлари” ҳамда ГОСТ 7.53-2001 “Китобларни халқаро стандарт рақамлаш” давлатлараро стандартлари талаблари асосида бўлишини таъминлаш мақсадида китоб маҳсулотларига қуйидаги ISBN халқаро стандарт тартиб рақами белгилаш учун тақдим этилди:

Муаллиф	Китоб номи	Китоб жанри	Китоб чоп этиладиган тил	Китоб ҳажми	Китоб адади	Берилган ISBN тартиб рақами
Ibroimov Sh.I.	“Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash”	Монография	Ўзбек тили лотин ёзувида	132 bet	100	978-9910-765-77-3

RAXMEDOVA GULBAXOR TULKUNOVNA

Мазкур хужжат Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги 728-сон қарорига мувофиқ Ягона интерактив давлат хизматлари порталида шакллантирилган электрон хужжатнинг нусхаси бўлиб, давлат органлари томонидан ушбу хужжатни қабул қилишни рад этишлари қатъиян тақиқланади. Хужжат ҳақиқийлигини go.gov.uz веб-сайтида хужжатнинг ноёб рақамини киритиб ёки мобил телефон ёрдамида QR- кодни сканер қилиш орқали текшириш мумкин.

Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

№ 5459-8366-5062-442b-c455-3869-6931
Хужжат яратилинган сана: 2024-05-24
Ариза рақами: 127828549

Хужжат берилган: "MARIFAT NASHRIYOTI" MAS`ULIYATI
SHEKLANGAN JAMIYAT
СТИР: 310168798

**Нашрларга кутубхона классификация индексларини бериш бўйича давлат хизматлари
кўрсатганлик тўғрисида маълумотнома**

Кутубхона-библиографик классификация (КБК) индекси	Муаллифлик белгиси	Библиографик тавсиф
40.62+26.222.5	I-14	Ibroimov, Sh.I. Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash [Matn] / Sh.I. Ibroimov .Toshkent: Marifat nashriyoti, 2024.-136 b.

ZUPAROVA NILUFAR TOLKUNOVNA

Мазкур хужжат Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги 728-сон қарорига мувофиқ Ягона интерактив давлат хизматлари порталида шакллантирилган электрон хужжатнинг нусхаси бўлиб, давлат органлари томонидан ушбу хужжатни қабул қилишни рад этишлари қатъиян тақиқланади. Хужжат ҳақиқийлигини hero.gov.uz веб-сайтида хужжатнинг ноёб рақамини киритиб ёки мобил телефон ёрдамида QR- кодни сканер қилиш орқали текшириш мумкин.

0516

Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

№ 2609-8866-5061-cf51-2d97-0077-7200
Хужжат яратилинган сана: 2024-05-24
Ариза рақами: 127828059

Хужжат берилган: "MARIFAT NASHRIYOTI" MAS`ULIYATI
SHEKLANGAN JAMIYAT
СТИР: 310168798

**Нашрларга кутубхона классификация индексларини бериш бўйича давлат хизматлари
кўрсатганлик тўғрисида маълумотнома**

Универсал ўнлик классификация (УЎК) индекси	Муаллифлик белгиси	Библиографик тавсиф
631.6: 556.51/.54 (282.255.1)	I-14	Ibroimov, Sh.I. Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash [Matn] / Sh.I. Ibroimov .- Toshkent: Marifat nashriyoti, 2024.-136 b.

ZUPAROVA NILUFAR TOLKUNOVNA

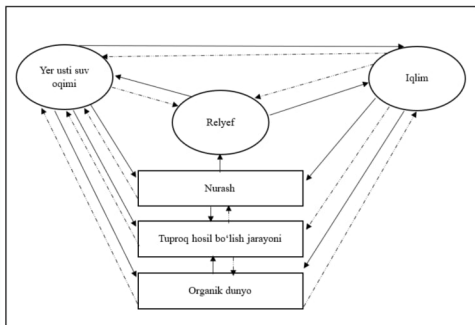
Мазкур хужжат Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги 728-сон қарорига мувофиқ Ягона интерактив давлат хизматлари порталида шакллантирилган электрон хужжатнинг нусхаси бўлиб, давлат органлари томонидан ушбу хужжатни қабул қилишни рад этишлари қатъиян тақиқланади. Хужжат ҳақиқийлигини go.gov.uz веб-сайтида хужжатнинг ноёб рақамини киритиб ёки мобил телефон ёрдамида QR- кодни сканер қилиш орқали текшириш мумкин.

4108

SH.I. IBROIMOV

AMUDARYO HOZIRGI DELTASI YER RESURSLARINING TABIIY-MELIORTIV SHAROITINI BAHOLASH

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

SH.I.IBROIMOV

AMUDARYO HOZIRGI DELTASI YER
RESURSLARINING TABIIY-MELIORTIV SHAROITINI
BAHOLASH

MONOGRAFIYA

Toshkent
“Ma’rifat”
2024

UDK: 631.6:556.51/.54 (282.255.1)

KBK: 40.62+26.222.5

I 14

Ibroimov Sh.I. Amudaryo hozirgi deltasi yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoitini baholash. Monografiya.

–T.: “Ma’rifat”, 2024, 132 bet.

Monografiyada Amudaryo hozirgi deltasi Yer resurslarining tabiiy-meliortiv sharoiti ilk bor yer usti suv oqimi, relyefning "daraxtsimon" shakli va tabiiy-meliortiv sharoitning strukturasi o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Elyuvial, trans-elyuvial, superakval elementar landshaft guruhlari bilan O'zbekiston meliorativ geografiya fanining asoschisi A. Rafiqov tomonidan ishlab chiqilgan tabiiy-meliortiv sharoitning murakkablashgan, o'rta murakkab, murakkab, o'ta kuchli murakkablik darajalari o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy asoslandi va amaliyotda tadbiiq qilishning tavsiyalari ishlab chiqildi. Amudaryo xozirgi deltasi chap qirg'og'ining 1:100 000 masshtabdagi "Tuproqlarning sho'rlanish darajasi" hamda "Tabiiy-meliortiv sharoitni baholash" kartalari birinchi marotaba Arc GIS dasturi asosida yaratildi. Monografiyada Amudaryo xozirgi deltasi chap qirg'og'i tabiiy-meliortiv sharoitining o'ng qirg'oqdan keskin farq qilishi dala ma'lumotlari asosida ilmiy ko'rsatildi. O'ng qirg'oqda tabiiy-meliortiv sharoit janubdan shimol tomon salbiy tomonga o'zgarsa, chap qirg'oqda esa tabiiy-meliortiv sharoit janubi-sharqdan shimoli-g'arbga salbiylashib boradi. Sug'oriladigan hududlarning Yer-suv resurslaridan oqilona foydalanishda tabiiy-meliortiv rayonlarning roli amaliy isbotlab berildi.

Ushbu monografiyadan meliorativ landshaftshunoslar, tuproqshunoslar, ekologlar, melioratorlar, doktorant va magistrantlar foydalanish mumkin.

UDK: 631.6:556.51/.54 (282.255.1)

KBK: 40.62+26.222.5

I 14

Ma'sul muharir:

A.K.Urazbayev – geografiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

K.M.Boymirzayev – geografiya fanlar doktori

J.A.Namozov – geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti ilmiy texnik kengashining tomonidan nashrga tavsiya etilgan (Bayonnoma №5, 11 mart 2024 yil)

ISBN: 978-9910-765-77-3

© “Ma’rifat” nashriyoti, Toshkent, 2024 y.

KIRISH

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasining qabul qilingan ko'pgina qarorlarida Yer resurslarining melioratsiyasi bo'yicha majmualari ilmiy taqiqot ishlarining zarurligi ko'rsatib o'tiladi. Sug'oriladigan hududlarning meliorativ holatini yaxshilash, ayniqsa Quyi Amudaryo tabiiy-geografik okrugida, shu jumladan Amudaryo hozirgi deltasi chap qirg'og'ida ham muhim ahamiyatga ega. Amudaryo hozirgi deltasining chap qirg'og'i Markaziy Osiyoning eng muhim sug'orma dehqonchilik hududlaridan biri bo'lib, bu yerda asosan sholi, paxta va boshqa qishloq xo'jalik ekinlari ekiladi.

Amudaryo hozirgi deltasi qirg'og'ining tabiiy-meliorativ sharoitini baholashda bir tomondan sug'oriladigan hududlardagi kollektor havzalarining funksional butunligiga ahamiyat berilsa, ikkinchi tomondan sug'orilmaydigan hududlardagi kichik deltalarning strukturaviy yaxlitligiga ahamiyat beriladi. Kollektor havzalarining funksional butunligi va kichik deltalarning strukturaviy yaxlitligi to'g'ridan-to'g'ri tizim hosil qiluvchi yer usti suv oqimlarining yo'nalishi va strukturasi bilan bog'liqdir. Yer usti suv oqimlarining relyef strukturasi bilan bog'liqligi hududning tabiiy-meliorativ sharoitini belgilashda asosiy omildir. Ana shuning uchun ham relyef plastikasi usuli va kartasi yer usti suv oqimi, relyef strukturasi va hudud tabiiy-meliorativ sharoitining darajalarini o'rganishda asos vazifasini o'taydi.

Respublikamizda geografik muhitni muhofaza qilish sohasida hududlarning tabiiy resurs zahiralaridan ilmiy asosda oqilona foydalanish, kollektor xavzasidagi geotizimlarning meliorativ holatini ijobiy tomonga yaxshilash, ularning cho'llanishiga va sho'rlanishiga qarshi kurashish, ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Aholi hayot-faoliyati va qishloq xo'jaligini rivojlantirishga Orol dengizining qurishi va global iqlim o'zgarishlarining salbiy ta'sirlarini yumshatish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni qabul qilish" yuzasidan muhim vazifalar belgilab

berilgan. Bu borada, jumladan, Amudaryo hozirgi deltasi chap qirg'og'idagi sug'oriladigan va sug'orilmaydigan hududlarning tabiiy-meliorativ sharoitiga va ularning ichki strukturasi ta'sir etuvchi geografik omillarning rolini aniqlashga doir maksadli tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizdagi daryolar deltalarida vujudga kelgan tuproq sho'ralanishini oldini olishga qaratilgan meliorativ tadbirlarni amalga oshirish borasida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida «...qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni muttasil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, paxta va boshqali don ekiladigan maydonlarni qisqartirib, ekin maydonlarini yanada maqbullashtirish, bo'shab qolgan yerlarga kartoshka, sabzavot, oziq-ovqat va moyli ekinlarni, shuningdek, yangi intensiv bog' va uzumzorlarni joylashtirish» bo'yicha muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu borada respublikaning turli darajada sho'rlangan sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlarining tuproq-meliorativ holatini aniqlash, baholash va sho'rlangan tuproqlarni xaritalashtirish, tuproqlarni sho'rsizlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish orqali tuproq unumdorligini saqlash va oshirish hamda Yer resurslaridan samarali foydalanish innovatsion g'oyalarni hayotga tadbiiq qilishga xizmat qiladi.

Respublikamizda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida hududlarning tabiiy resurs salohiyatidan ilmiy asosda foydalanish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, ularning kurashish, odamlarning ekologik xavfsiz muhitda yashashini ta'minlash bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi PF-5742-son «Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida» farmonlari, 2017-yil 27-noyabrdagi PQ-3405-sonli "2018-2019 yillarda irrigatsiyani rivojlantirish va sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash davlat dasturi

to'g'risida"gi, 2019-yil 30-oktyabrdagi PF-5863-son "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2019-yil 24-dekabrdagi 1031-son "Orol dengizi tubidagi suvi qurigan hududlarda "yashil qoplamalar" – himoya o'rmonzorlari barpo etish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, 2022-yil 29-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" qarorlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 24-fevraldagi 39-son «2013-2017 yillar davrida sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash va suv resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha Davlat dasturining so'zsiz bajarilishi to'g'risida» qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirishga ushbu monografiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Ushbu ilmiy asarni yozish jarayonida o'zining qimmatli fikrini bildirgan, geografiya fanlar doktorlari A.K.Urazbayev, K.M.Boymirzayev, hamda geografiya fanlari falsafa doktori (PhD) J.A.Namozovlarga samimiy minnatdorchiligimizni izhor qilamiz.

123. Хурсанов Д.Б. Амудаё ҳозирги дельтаси ландшафтларининг структураси ва табақаланиш қонуниятлари. //Геог. фан. бўй. фал. докт. дисс. автореф. – Самарқанд, 2019. -40 б.
124. Цинзерлинг В.В. Орошение на Аму-Дарье. –М; 1927, -810 с.
125. Чембарисов Э.И., Ходжамуратова Р.Т. Коллекторно-дренажные воды Республики Каракалпакстан. Нукус, Билим, 2008, 57 с.
126. Чуб. В.Е. Изменение климата и его влияние на гидрометеорологические процессы, агроклиматические и водные ресурсы Республики Узбекистан. –Ташкент, “VORIS-NASHRIYOT”, 2007. 132 с.
127. Шарипов Ш.К. Табиати муҳофаза қилишда геоэкологик ёндошув (Тошкент вилояти мисолида). //Геог. фан. ном. илм. дараж. олиш учун тайёр. дисс. автореф. – Т, 2011. -25 б.
128. Шафрановский И.И., Плотников Л.М. Симметрия в геологии. -Л.: Недра, 1975. -156 с.
129. Шафрановский И.И. Симметрия в природе.-Л.: Недра, 1986.-184 с.
130. Шульгин А.М. Мелиоративная география. –М.: Высшая школа, 1980. -288 с.
131. Ярашев Қ.С. Сурхондарё ботиғи парагенетик ландшафт комплекслари ва уларни геоэкологик районлаштириш //Геог. фан. бўй. фал. докт. дисс. автореф. -Тошкент, 2018. -40 б.
132. Қориев М. Ўрта Осиё табиий географияси. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 1968. -334 б.
133. Ҳасанов И.А., Ғуломов П.Н. Ўзбекистон табиий географияси. –Тошкент, 2007. -162 б.
134. www.uz/undp/org/content/Uzbekistan.ru
135. www.lex.uz
136. www.uznatur.uz

MUNDARIJA

KIRISH	3
I. YER RESURLARINING TABIIY-MELIORATIV SHAROITINI BAHOLASHDA HAVZAVIY USULNI QO‘LLASHNING NAZARIY ASOSLARI.....	6
1.1. Yer resurslarining tabiiy-meliorativ sharoitni baholash usullari	6
1.2. Yer resurslarining tabiiy-meliorativ sharoitida deltada ro‘y bergan lito-morfo-pedogenez jarayonining roli va uni tahlil qilishda relyef plastikasi usulining o‘rni	12
1.3. Amudaryo hozirgi deltasida XX va XXI asr boshlarida olib borilgan tabiiy-geografik tadqiqotlar tarixi.....	22
II. KOLLEKTOR HAVZALARINING FUNKSIONAL BUTUNLIGI HAMDA KICHIK DELTALARNING STRUKTURAVIY YAXLITLIGI VA YER RESURLARINING TABIIY-MELIORATIV SHAROITINI BAHOLASHDA UNING ROLI.....	31
2.1. Qo‘ng‘irot kollektor tizimining funksional yaxlitligi va uning tabiiy-meliorativ sharoitni baholashdagi o‘rni	31
2.2. Kichik deltalarning strukturaviy yaxlitligi va Yer resurslarining tabiiy-meliorativ sharoitini baholashda uning roli .	43
2.3. Yer usti suv oqimining Yer resurslari tabiiy-meliorativ sharoitiga ta’sirini tahlil qilishda relyefni ideallashtirishning roli .	47
III. YER RESURLARI TABIIY-MELIORATIV SHAROITINING MURAKKABLIK DARAJALARI BILAN ELEMENTAR LANDSHAFT GURUHLARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI	57
3.1. Tuproq qoplaminin strukturasi va sho‘rlanish darajasining relyef elementlari bilan bog‘liqligi	57
3.2. Yer resurslarining tabiiy-meliorativ sharoitini baholash va kartalashtirish	73

IV. KOLLEKTOR HAVZALARI PARAGENETIK LANDSHAFT KOMPLEKSLARINING MELIORATIV HOLATI VA UNING TABIIY-XO‘JALIK TIZIMIGA TA’SIRI	83
4.1. Kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslari hamda ularning tabiiy-meliorativ sharoiti	83
4.2. Kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslari tabiiy-xo‘jalik tizimi sifatida va uni tadqiq qilishning tabiiy- geografik asoslari	95
4.3. Sug‘oriladigan hududlarning tabiat komponentlaridan oqilona foydalanishda havzaviy kartalashtirishning roli	103
XULOSA	111
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	115